

*А.Х.Адхамов**

ЖИНОЯТЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ ИЛМИЙ НАЗАРИЙ ЖИХАТЛАРИ

Аннотация: Ушбу мақолада ички ишлар органлари томонидан жиноятларни олдини олишнинг назарий жиҳатлари, унинг концепцияси ва ички ишлар органларининг тезкор бўлинмалари томонидан амалга оширилаётган тезкор-қидирув профилактикага оид илмий қарашлари ёритилган.

Таянч тушунчалар: тезкор-қидирув фаолияти, жиноятни олдини олиш, жиноятнинг профилактикаси, тезкор-қидирув профилактика.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ ПРИ БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Аннотация: В статье изложены научные концепции, понятие профилактики преступности, ее виды и научные взгляды на оперативно-профилактическую работу, которая должна проводиться в рамках профилактики преступлений оперативными подразделениями органов внутренних дел.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, профилактика преступлений, профилактика преступлений, оперативно-розыскная профилактика.

THEORETICAL ASPECTS OF CRIME PREVENTION WHEN FIGHTING CRIME OF INTERNAL AFFAIRS BODIES

Abstract: The article outlines scientific concepts, the concept of crime prevention, its types and scientific views on operational preventive work, which should be carried out as part of crime prevention by operational units of internal affairs bodies.

Key words: operational investigative activity, crime prevention, crime prevention,

* Ўзбекистон Республикаси ИИВ ходими.

operational investigative prevention.

Мамлакатимизда сўнги йилларда ўтказилган ислохотлар натижасида жиноятларнинг барвақт олдини олиш ва ҳуқуқбузарликларга қарши курашишда янги иш услублари татбиқ қилиниб, аҳоли ва жамоатчилик билан узвий мулоқот йўлга қўйилди, ушбу соҳага замонавий ахборот-коммуникация технологиялари кенг жорий этилди¹.

Жиноятларни олдини олиш, уларни келтириб чиқарувчи сабаб ва шароитларини бартараф этиш барча даврларда ҳам давлатнинг жиддий ва муҳим масалаларидан бири ҳисобланиб келинган. Жамиятда инсон тинч ва хотиржам яшашни хоҳлайди. Тинчлик бўлган жойда эса албатта барака ва ривожланиш бўлади. 2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси ва Ўзбекистон Республикасида гиёҳвандлик ва наркожиноятларга қарши курашиш бўйича 2024-2028 йилларга мўлжалланган миллий стратегияларда² Ўзбекистоннинг жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш борасидаги мақсадлари аниқ ва равшан баён этилди.

Президентимиз, Шавкат Мирзиёев ўзининг ҳар бир чиқишларида соҳага масъул бўлган идораларнинг асосий вазифаси жиноятчини топиш ва жазолаш эмас, балки жиноят содир этилишига шароит яратиб берган ҳолатларни аниқлаш, айниқса тизимли муаммолар билан ишлашга алоҳида урғу қаратишни кўп бора таъкидлаб ўтган.

“Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни 4 моддасида жиноятларнинг олдини олиш тезкор-қидирув фаолиятини тезкор вазифаларидан бири сифатида белгиланган. Ушбу муаммони ҳал этиш

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий мажлис қонунчилик палатаси кенгашининг ва Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси сенати кенгашининг 2018 йил 11 августдаги Қўшма қарори. Мамлакатимизда жиноятларнинг барвақт олдини олиш ҳуқуқбузарликларга қарши кураш ҳолати тўғрисида. Манба: Lex.Uz (Мурожаат санаси 15.01.2024).

² Ўзбекистон Республикаси президентининг 2024 йил 6 майдаги “Ўзбекистон Республикасида гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ноқонуний айланмасига чек қўйиш орқали уларнинг аҳоли саломатлиги ва мамлакатимиз генофондига салбий таъсирини бартараф этиш стратегик чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-73 сони фармонининг 1-илоvasи. Манба: lex.uz/ru/pdfs/6912475. Мурожаат санаси 10.05.2024й.

тадқиқотга бўлган илмий қизиқишни белгилайди.

Жиноятчиликнинг олдини олиш мустақил илмий муаммо сифатида XX асрнинг 60-йиллари бошларида вужудга келди. Жиноятчиликнинг олдини олиш деганда нимани тушунасиз.

Жиноятларни олдини олишни ўрганувчи криминология фани ҳали жамиятни жиноятчиликдан ҳимоя қилишга қаратилган фаолиятни тушунтирувчи ягона тушунчани ишлаб чиқмаган. Масалан, жиноятларни олдини олиш бўйича қуйидаги атамаларнинг турлича тушунчалари мавжуд: “олдини олиш”, “профилактика қилиш”, “тўхтатиш” булар умуман жиноятчиликка нисбатан ҳам ёки аниқ жиноятларга нисбатан ҳам қўлланилади.

Кўриб чиқиладиган мавзунинг мунозарали жиҳатлардан бири бу; жиноятларни “жиноятларни олдини олиш”, “жиноятларнинг тезкор-қидирув профилактикаси” ва “жиноятларни ўз вақтида тўхтатиш” тушунчаларининг бир-бирига нисбатидир.

Мазкур тушунчага ойдинлик киритиш учун юридик адабиётларга, шунингдек, олимлар томонидан ўтказилган илмий изланишларга мурожаат қиладиган бўлсак, ҳуқуқшунос олим А.Г. Лекарь жиноятларни “жиноятларни олдини олиш” атамаси жиноятларнинг тезкор-қидирув профилактикаси ёки жиноятларни тўхтатиш билан боғлиқ тушунчаларнинг умумий номланиши деб ҳисоблайди³.

А.Г.Лекарь ва Д.В.Гребелскийларнинг фикрича: мукамал тушунча сифатида қабул қилинган жиноятларни олдини олиш тушунчаси ўзига қуйидаги “профилактика”, “огоҳлантириш” ва “тўхтатиш” тушунчаларини мужассам этади деб ҳисоблайдилар ва ўз навбатида профилактика икки турга яъни умумий ва яқка турдаги профилактикага бўлинади деган фикрларни илгари суришган. Улар жиноятларни олдини олишда “огоҳлантириш” деб жиноятни содир этишни ният қилган шахслар аниқлаш ва бундай шахсларнинг ўз ниятларини рўёбга чиқаришга йўл қўймаслик бўйича тезкор ва аниқ чораларини қабул қилишни

³ Лекарь А.Г. Профилактика преступлений. – М., 1972. – С.103.

назарда тутганлар⁴. Айрим манбаларда А.Г.Лекар жиноятни “олдини олиш” тушунчаси бу шахсга нисбатан тарбиявий таъсир чораларни кўриш деб ҳам фикр билдирган⁵

Бизнинг фикримизча, жиноятларни олдини олиш фаолиятининг мазмунини фарқлаш: биринчидан, жиноятларни содир этилишига олиб келувчи сабабларни ва уларни содир этишга кўмаклашувчи шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этишга қаратилган бўлиб, уни жиноятчиликнинг олдини олиш; иккинчидан, жиноят содир этишни ният қилган шахсларни аниқлаш ва унинг режаларни жинойий ҳаракатларга айлантиришга йўл қўймаслик бўйича чораларини кўриш - бу жиноятнинг олдини олиш; учинчидан, жиноят содир этишга тайёргарлик кўраётган шахсларни аниқлаш ва уларни тайёргарлик ҳаракатларини ривожланишига йўл қўймаслик чораларини кўриш лозим.

Айни пайтда, бир қатор муаллифлар ушбу атамаларни фарқлашга, уларни жиноятчиликнинг олдини олиш фаолиятининг турли даражалари, йўналишлари ва турлари билан боғлашга ҳаракат қилганлар.

Мисол учун Г.А.Аванесовнинг фикрига кўра, жиноятчиликнинг олдини олиш ўз ичига, “профилактика” ва “тўхтатиш”ни олади. “Жиноятчиликни олдини олиш” тушунчаси бу жиноятни бартараф этишнинг объектив ва субъектив шарт-шароитлари, шунингдек, уни бартараф этишга қаратилган давлат ва жамиятнинг мақсадли чора-тадбирлари мажмуи деб ҳисоблайди⁶.

М.Н. Голоднюк ва В.И. Зубковларнинг фикрига кўра, бу тушунчаларнинг фарқланиши асоссиз деб ҳисоблайдилар. Уларнинг фикрича “жиноятларни олдини олиш” тушунчаси бирор ҳодисадан огоҳлантириш ёки бирор нарсани ҳимоя қилувчи чора-тадбирлар мажмуини англатади; “жиноятларнинг тезкор профилактикаси” эса, бирор нарсани зудликда ҳимоя қилиш ёки ҳимоя қилишга оид чоралар кўриш, огоҳлантириш демакдир. Огоҳлантириш, олдини олиш, кўрилган чоралар билан содир бўлган нарсадан олдин бирор ҳаракат қилиш

⁴ *Харевич Д.Л.* Место оперативно-розыскного предупреждения в системе предупреждения преступности // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. – 2020. – № 2. – С.96

⁵ *Лекарь А.Г.* Профилактика преступлений. – М., 1972. – С.3.

⁶ *Аванесов Г.А.* Криминология. – М., 1984. – С.339.

демакдир. “профилактика” атамаси юнонча “profilaktikos”, яъни “ҳимоя” сўзидан келиб чиққан. Бошқача айтганда, бу терминлар, аслида, “олдини олиш”нинг асосий тушунчаси орқали тушунтирилади, яъни уларнинг барчаси бир-бирининг ўрнини босади.⁷

Ўтказилган тадқиқотлар, таҳлиллар натижаларини ҳамда юқорида берилган олимларнинг фикрларига қўшилган ҳолда, бизнинг фикримизча жиноятларни олдини олишнинг 4 та тури мавжуд. Булар

- 1) жиноятларнинг профилактикаси;
- 2) жиноятларни бартараф этиш;
- 3) жиноятларни тўхтатиш;
- 4) жиноят содир этган шахсни тарбиялаш.

Ушбу жиноятчиликни олдини олишнинг ҳар бири турига алоҳида тушунчалар берадиган бўлсак:

Жиноятларнинг профилактикаси – бу, жиноятчилик сабаблари ва унга таъсир етувчи шарт-шароитларга таъсир кўрсатади. Бу жиноятга қарши курашишнинг энг муҳим тури ҳисобланади, чунки у жиноятларни содир этишга сабаб бўлувчи криминоген омилларга бевосита таъсир этишни назарда тутаяди. Шу билан бирга, бу жиноятчиликка қарши курашнинг энг инсонпарвар усули ҳамдир, чунки кўп ҳолларда у жиноят йўлига киришга қодир шахсларга жиноий-ҳуқуқий таъсир кўрсатишни назарда тутмайди. Бу, ҳуллас, жиноятчиликка қарши курашда умумий йўналиш бўлиб, давлат ва жамият тўла қўллаб-қувватлаши ва ривожланиши керак бўлган йўналишдир.

Жиноятни олдини олишнинг навбатдаги тури – жиноятларни бартараф этиш, яъни уларни режалаштириш ва тайёрлаш босқичида жиноятларнинг содир этилишига йўл қўймаслик. Бундай ҳолларда жиноятни режалаштираётган шахсларга нисбатан жиноий-ҳуқуқий чоралари анча кўп қўлланилмоқда.

Жиноятчиликнинг олдини олишнинг яна бир йўналиши - содир этилган жиноятларни тўхтатиш, яъни кейинги жиноий хатти-ҳаракатларнинг олдини

⁷ *Харевич Д.Л.* Место оперативно-розыскного предупреждения в системе предупреждения преступности // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. – 2020. – № 2. – С.97.

олишдир. Одатда, жинойтларнинг олдини олишни тўхтатиш чораларини қўллашда уларни содир этган шахслар жиной жавобгарликка тортилади.

Жинойтларнинг олдини олишнинг мустақил йўналиши ҳам мавжуд бўлиб, бу жинойт содир этиб жазо муддатини ўтаётган маҳкумларни “тузалиш” йўлига кириш мақсадида кўриладиган чора тадбирлардир.

Жинойтни барвақт олдини олиш жиной хулқ-атворга олиб келиши мумкин бўлган ташқи шароитларни ўзгартиришга қаратилган бўлади. Масалан, ўсмир улғайса ва дисфункционал оилада тарбия топса, жинойтни барвақт олдини олиш унда жинойтчи шахс қиёфасини шаклланиши мумкин бўлган шароитларга таъсир кўрсатишга уринишдан иборат бўлади. Бундай ҳолатларнинг олдини олиш қаратилган ҳаракатлар мажмуини мисолда тушунтирадиган бўлсак, айтайлик, болани 3-5 ёшида унинг ота-оналарни ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ва уни болалар муассасасига жойлаштириш орқали жинойтни мутлақо барвақт олдини олиш деб аташ мумкин бўлади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, мамлакатимизда жинойтчиликнинг олдини олиш - бу ижтимоий бошқарувнинг ўзига хос тури бўлиб, унинг мақсади жиной хатти-ҳаракатлар эҳтимолини камайтиришдир, бунинг учун олдини олишни амалга оширувчи субъектнинг ҳуқуқий таъсир чораларини (шу жумладан мажбурий) аҳолига тарғиботлар ёрдамида тушунтириш орқали қўллашдир.